

AVAUKSET

Mitä tulikaan tehtyä?

60-vuotiskirjoitus

KLAUS WECKROTH

”Elämästä on helpompi luopua kuin omastatunnosta, sillä omatunto merkitsee ihmiskuntaa meissä kussakin. Omastatunnosta luopuminen on luopumista kuolemattomuudesta.”
(Jevgeni Bogat)

Antti Eskola tokaisi täyttäessään kuusikymmentä jotakin siihen suuntaan kuin ”kirjoitan sitten oman juhlakirjani”. Toimitimme kuitenkin Mirja Tolkki-Nikkosen kanssa 60-vuotisjuhlakirjan vuonna 1994 otsikolla ”Jos A, niin ...” (Vastapaino 1994). Kirjan lähtökohta oli Eskolalta tähän tarkoitukseen pyydetty teksti ”Sosiaalitieteen muuttuvat tekstit ja käytännöt” ja sisältönä sen lisäksi Tampereen yliopiston silloisen sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkijoiden kommentit.

Kirjan nimi on ”kaksimielinen”. Yhtäältä se viittaa Eskolan tapaan allekirjoittaa viestinsä pelkällä A-kirjaimella: eli jos Antti sanoo näin, Raimo, Harri, Jouko, Pertti, Anssi, Mirja, Oili-Helena, Irmeli, Klaus ja Vilma jatkavat siitä näin. Toisaalta nimi viittaa sosiaalitieteen arvoitukselliseen tulevaisuuteen.

”Mä tulen ja menen ja ääneni särähtelee
Mä olenko kenen ja ketkä mua arvostelee?
Ne puhuu ja huhuu, ne kaikkea kummastelee
Ne kysyy ja pysyy, on A:n jälkeen oltava B”,

lauoi Hector 1970-luvulla kuin kuvaten tunnelmiani sosiaalipsykologian uutena opiskelijana. Kirjassa kysyn kahdenkymmenen vuoden opiskelun jälkeen juttuni alussa näin: ”On vuosi 2004 ja sosiologia elää. Mutta minkälaisena? Miten sosiologit jäsentävät paikkansa tai juhllisemmin 'tehtävänsä' ihmisten elämässä?” Uskalsin kurkottaa kuvittelun varaan rakentuvassa kommentissani vain kymmenen vuotta eteenpäin, mutta siitä päätellen, että kirja

Klaus Weckrothin työ Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksella sosiaalipsykologian opiskelijana, tuntiopettajana, assistenttina, yliassistenttina, välillä aina vs. apulaisprofessorina ja koko ajan tutkijana ja ajattelijana alkoi vuonna 1973 ja päättyi romahdukseen 1990-luvun puolivälissä (virallisesti pitkän sairausloman jälkeen vuonna 1998).

Hänen tiensä on liittynyt kiinteästi Yhteiskuntapolitiikka-lehteen ja sen edeltäjään Alkoholipolitiikkaan. Yhteinen matka alkoi Alkoholipolitiikan numerosta 6/1983 ja jatkui muun muassa sellaisten yleistä mielenkiintoa herättäneiden artikkelien kuin ”Subjekti, persoonallisuus, alkoholin käyttö” (2/1984) ja ”Nuoriso ja oikeaa ja väärää väkevämmät aineet” (6/1987) kautta Yhteiskuntapolitiikassa julkaistuihin henkilökohtaisiin ”itsetutkimuksiin” unettomuuden, työtävän ja työuupumuksen, syövän, läheisten kuolemien, masennuksen ja tietenkin alkoholin käytön merkityksestä omassa romahduksessa ja sitä kautta yleisemmin ihmisten toiminnassa (YP 5/2000 ja 2/2006). Nyt julkaistavassa kirjoituksessa Weckroth palaa kymmenen vuoden tauon jälkeen 60 vuotta tämän vuoden syyskuussa täyttäessään tutkijanuransa keskeisiin ideoihin, koska katsoo niiden kautta voivansa sanoa sanansa myös vuonna 2015 ajankohdattaisiin aiheisiin. ”Kirjoitin jutun periaatteessa valmiiksi kolmessa vuorokaudessa. Tein työtä kuin sähköiskun – käytännössä itse asiassa monta sellaista – saaneena yötä päivää ennen kuin vaivuin takaisin toipumisprosessin kannalta keskeisiin tasaisen ei-tappaviin arkitiineihin. Tässä hiottu tulos.”

on edelleen vuonna 2015 Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön sosiaalitieteiden tutkinto-ohjelmassa, olisi pitänyt kurkottaa vähintään kahdenkymmenen vuoden päähän: kysymys ja kuvittelu ovat edelleen osa sosiologista ja sosiaalitieteellistä ajattelua. Näin ollen voikin todeta, että A:ta ei aina seuraa B. Joskus sitä seuraa X.

Antti Eskola täytti vastikään 80 vuotta ja kirjoittaa edelleen juhla kirjoja (vaihteeksi sosiaalitieteen sijasta suhteestaan uskontoon). Minun resurssini täytessäni tänä vuonna 60 eivät riitä kokonaiseen kirjaan. Niinpä on tyydyttävä tähän 60-vuotiskirjotukseen, jossa yritän valottaa hieman yli kaksikymmentävuotisen, vuonna 1973 alkaneen ja 1990-luvun puolivälissä päättyneen tutkijanurani keskeisiä ideoita. Kukapa ketun hännän nostaa ellei kettu itse.

*

Lähdetään, sattumalta, liikkeelle sattumasta. Yksi keskeinen idea on, että sattumalla täytyy ihmistieteissä olla yhtä keskeinen sija kuin luonnontieteissä, jotta nämä voisivat olla muutakin kuin todennäköisyyksien laskemista. Ilman sattumaa ei ole lainalaisuutta. Totesimme tämän Jukka Mäen ja Seppo Purhosen kanssa jo pro gradu -työssämme ”Motivaatio ja toiminnan käsite” vuonna 1976. (Julkaistu lyhennettynä Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia sarjassa 31/1978.) Lukuisat kysymykseen ”miksi ihmiset harrastavat liikuntaa” perustuvat haastattelut antoivat vastaukseksi vain, että milloin mistäkin syystä. Kun A harrastaa liikuntaa siksi, että unohiti kerran bussirahan kotiin ja oli pakko mennä kävellään töihin ja se tuntui hyvältä, harrastaa B pääs-täkseen kuntoisuuslomille armeijasta, C useista eri syistä: hyvänolon, terveyden ja seuran vuoksi; ja D ”ei mistään järkevästä syystä”. Johtopäätös oli, että liikunnanharrastuksella ei ole yhtä tai kahta psykologista syytä: niitä on periaatteessa yhtä paljon kuin yksilöitäkin, jolloin sen selitys on sosiologinen. Liikunnanharrastuksella on oma yhteiskunnallinen ja historiallinen paikkansa – kaikissa yhteiskunnissa ja kaikkialla liikuntaa ei tarvitse harrastaa – ja siten syynsä, jonka yksittäiset ihmiset voivat sitten ottaa huomioon haluamallaan tavalla. ”Toimiessaan määrättyissä yhteiskunnallisissa ’asemissa’ ihmiset rakentavat omaa persoonallisuuttaan omaan toimintaansa liittyvien yhteiskunnallisten suhteiden perusteella” kuului tiivistetty johtopäätös.

Liikunnanharrastus on niitä yhteiskunnallisia lakeja, jotka voi ottaa omiin käsiinsä. Voi ja täytyy, mikäli haluaa meidän vähän liikuttavassa yhteis-

kunnassamme pysyä työkykyisenä. Voi ja täytyy samaan tapaan kuin aikuinen voi ja hänen täytyy tehdä jotakin tilanteessa, jossa ”kolmevuotiaiden suomalaislasten päiväkotielämästä” kaksi prosenttia (!) on fyysisesti edes ”kohtuullisen kuormittavaa” (Anne Soini, haastattelu MTV:n Kymmenen uutisissa 25.3.2015). Aikuisen täytyy esimerkiksi tinkiä päiväkotijäsen- ja useisiin muihin ryhmätilanteisiin liittyvästä sosiaalipsykologisesta pakosta istua hiljaa paikoillaan ja antaa lasten liikkua, kiipeillä tuoleilla ja pöydillä tai muuta sellaista.

Se, mikä koskee liikunnanharrastusta, koskee myös muita praktisia toimintoja. Esimerkiksi aggressio on ”katsojan silmässä” väitän 1970-luvun lopulla tutkimuksessani ”Psykologinen väkivaltatutkimus: aggressiotutkimuksen lähtökohtien kriittinen analyysi” (Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 39/1980). Aggressio on yhteiskunnallista ”rumuutta”, jonka selitys muuttuu historiallisesti. ”Joka vit-saa säästää, se lastaan vihaa” oli aikanaan kansanviisautta – nyt se on lailla kiellettyä tyhmyyttä. Vapussotia tarvittiin aikanaan vähän siellä sun täällä. Ja siellä niitä ja arabikeväitä tarvitaan vieläkin.

”Kansannousu menee aina eteenpäin.

Kaikki muu nousenta on pahasta;
jokainen väkivaltainen askel
taaksepäin on kapinaa;
taantumus on väkivaltaa
ihmiskuntaa kohtaan.
Kansannousu on totuuden
suuttumuksen ilmaus.”
(Victor Hugo)

Tarve on kuitenkin sosiologinen, ei psykologinen: sodassa kaikki tappelevat ja tappavat, koska on enemmän tai vähemmän pakko – rauhan aikana ihmiset tappelevat ja tappavat, vaikka ei ole pakko, ja milloin mistäkin syystä, jolloin aggressiion kategoria on psykologisen tutkimuksen kannalta (niin kuin asian 1970-luvulla liioitellen ilmaisin) yhtä mielekäs ”kuin kategoria ’valkoiset eläimet’ (jotka voidaan jakaa vaikkapa karvaisiin ja karvattomiin) eläinten käyttäytymisen ja sen lainalaisuuksien tutkimuksessa”. Erilaiset toisen tahalliset vahingoittamiset yhteenliittävä aggressiion käsite on pelkkä ”keräilykäsite”. Koska mikä tahansa reaktio – jopa reagoimattomuus, esimerkiksi kuolevan auttamisesta pidättäytyminen – voi olla aggressiivista ja mikäkin reaktio ei sinällään ole aggressiota – eutanasia esimerkiksi on kaikkea muuta kuin väkivaltaa

– ei reaktion aggressiivisuus ole siinä itsessään vaan yhteiskunnallisissa pakoissa ja laeissa.

Pelkistettynä yksilö ei tapa. Rasismi, esimerkiksi, tappaa. Tämäkin ”sosiaalinen fakta” (Emile Durkheim) sisältää yksilöä ”käskevää ja pakottavaa voimaa” ja vaikuttaa häneen ”riippumatta siitä haluaako hän sitä vai ei”. Se panee yksilön sanomaan ”mitä sylki suuhun tuo” ja ”toimimaan ajattelematta”, ”tietämättä itsekään miksi”. Se ”saattaa meidät kiusaukseen” eikä ”päästä meitä pahasta”. Se vie ihmistä samaan tapaan kuin virta vie aironsa hukannutta tai pois heittänyttä veneessä olijaa. Yksilö ei tapa. Hän toimii tappajan, rasistin, terroristin, sotilain tms. roolissa, sosiaalisessa osassa, ”luonnenaamiossa” (Karl Marx). Hän tekee vain sen, minkä kuka tahansa hänen asemassaan tekisi. ”Sotilas, joka ei ole koskaan tappanut, kärsii. Hän kokee melkein samanlaisia tunteita kuin nuori mies, joka ei ole vielä onnistunut makaamaan naisen kanssa” (Veijo Meri). Siksi ”[s]e tehdään, mitä pitää tehdä. Piste.” (Eduardo Mendoza.)

Sosiologiset syyt ovat yhtä todellisia kuin psykologiset. ”Se en ollut minä” tarkoittaa, että en käyttänyt niitä psykologisia toimintoja, joita yleensä käytän. Minä annan toimintani ja tahtoni ajelehtia samaan tapaan kuin annan veneeni joskus ajelehtia. Jos vene ajelehtimisen seurauksena joutuu karille, on vähintäänkin kyseenalaista samastaa tämä karille ajautuminen tahalliseen karille ajamiseen. Pelkkää kaukaa haettua selvän asian mystifiointia on väittää, että tuulen viedessä karille perimmäinen syy oli yksilön tiedostamattomissa haluissa päätyäkin karille. Selitys on pikemminkin ”yli-” kuin ”alitajunnassa”. ”Tältä kannalta se, että ’psykiatrit eivät koskaan puhu vastustamattomista haluista tehdä hyvää’ (Thomas Szasz), ’hyvän’ riivaamista ihmisistä tai hyväntekemisen pakonomaaisuudesta, ei ole sattuma. ’Hyvä’ vaatii valitsevassa yhteiskunnallisessa todellisuudessa minää, henkilökohtaista vastuuta, tahtoa ja kontrollia, mutta ’paha’ on automaattista. Virta vie karille. Rasismi tappaa” tiivistin asian 1990-luvun alussa. (”X voi olla kuka tahansa”, Hanki ja Jää 1991.)

*

Toiminnan aggressiivisuus on yksinkertaisesti ”yli-toiminnallinen” ominaisuus. Aggressiotutkimusta yhteen yhteiskunnalliseen ongelmaan keskittävänä tieteenä toki tarvitaan siinä kuin kotieläintennukoruokintatiedettä. Kokonaan toinen kysymys on, kuinka hedelmällistä tällainen tutkimus on, jos seurauksena on sen tutkiminen ”pahoimpitelevätkö

kenties ruskeasilmäiset vaimojaan enemmän kuin sinisilmäiset”. Jo tutkittu on, ”vaikuttaako vodka ihmisen aggressiivisuuteen erilailla kun viski”.

Vastaavalla tavalla putoavat useat muut psykologisia pidetyt ilmiöt ja ongelmat yhteiskunnallis-historiallisiksi. Niille on olemassa yksilöllinen syy yhtä vähän ja samassa mielessä kuin esimerkiksi vaikka vaaleissa äänestämiseksi. Äänestäminen on välttämätön osa demokraattista yhteiskunnallista käytäntöä. Se on yhteiskunnallinen mutta ei yksilöllinen pakko: jokainen voi halutessaan jättää äänestämättä (vaikka siksi, ettei pääse äänestyspaikalle bussirahan satuttua unohtumaan). Yhteiskunnallisten ja yksilöllisten pakkojen yhteydet ovat aina enemmän tai vähemmän todennäköisiä ja siten satunnaisia.

Äänestyspaikat tarjoavat mahdollisuuden äänestää, ja mitä enemmän niitä on ja mitä enemmän äänestäminen on muutenkin esillä, sitä todennäköisemmin ihmiset äänestävät. Samaan tapaan ”yhteiskuntapaikkojen” määrä ja merkitys vaikuttavat toimintojen määrään ja merkitykseen. Tiedotusvälineiden seuraaminen on yhteiskunnallinen välttämättömyys – ilman tällaista toimintaa ei siinä pysty toimimaan – mutta yksittäinen ihminen voi vallan hyvin vetäytyä yhteiskunnallisesta elämästä vaikkapa luostariin mietiskelemään. Ja vetäytyy sitä todennäköisemmin, mitä enemmän luostareita on ja mitä suurempi yhteiskunnallinen merkitys niillä on. Sama koskee psykologisina pidettyjä yhteiskunnallisia ongelmia: epäsosiaalisuus määrittyy kulloinkin vallitsevista yhteiskunnallisista olosuhteista ja saa selityksensä niistä. On olemassa psykologisia tarpeita vahvempia sosiologisia tarpeita niin kuin 1980-luvun lopulla väitin artikkelissa ”Nuoriso ja oikeaa ja väärää väkevämmät aineet” (Alkoholipolitiikka 6/1987).

Sosiaalisiksi ilmiöiksi ja ongelmaksi putoaa myös sellainen toiminta kuin alkoholinkäyttö. Ja auta armias, kun sanoin tämän toiminnan sosiaalisuuden ääneen. Silloisessa Alkoholipolitiikkalehdessä numerossa 2/1984 julkaistu lisensiaatin työhöni ”Ajatuksia ihmisen toiminnasta ja sen tutkimisesta” (Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 4/1984) perustuva artikkeli ”Subjekti, persoonallisuus, alkoholin käyttö” osui ja upposi. Kun olin siihen saakka saanut liiankin rauhassa tuottaa tekstejäni, palautteena oikeastaan vain aggressiotutkimustani kommentoivat kirjoitukset Psykologia-lehdessä, puuttuminen tähän pyhään lehmäämme sai aikaan melkoisen mediamylläkän. Siitä riittää, kun sanotaan, että jopa pornolehti *Ratto* tarttui asiaan

ja ilmaisi tiivistäen ja varsin havainnollisesti asian jotenkin näin: ”Klaus Weckrothin mielestä juoppo juo siksi, kun sitä juotattaa. Weckrothin mukaan juopoksi tullaan sattumalta. No, jotkut sanovat, että sattuiapas hyvin.”

Alkoholinkäyttökkin on yksi yhteiskunnallisesti ja historiallisesti olemassa oleva ”tarjouma” tai Lucien Séven 1970-luvun alussa käyttämällä käsitteellä ilmaisten ”yhteiskunnallinen matriisi”, johon yksittäiset ihmiset tarttuvat milloin milläkin tavalla: juhliakseen, rentoutuakseen, siksi että niin on tapana tietyissä tilanteissa tehdä, tullaakseen aikuiseksi, vahvistaakseen sopimuksen ja niin edelleen.

*

Keskittyessään sosiaaliin ongelmiin psykologia on ollut pääasiassa soveltavaa tutkimusta. Tätä se on ollut ja sen pitääkin olla. ”Tyhjiä ovat sen filosofin sanat, jotka eivät paranna ihmisen vaivoja” (Epikuros). Ihmisen toiminnan tutkimisen perustavoite ei ole selittäminen eikä ymmärtäminen vaan rikastaminen. Vertasin aikanaan ihmiskuntaa erämaassa kulkevaan karavaaniin. Työnsä suorittavia ihmisiä ja näiden sekä työssään uupuneiden tai riittävästi olleiden hoivaajia tarvitaan, mutta kuinka kauan kulkijat rahoittavat ”haukkuvia koiria”, kulun kulkua raportoivia ja ihmisiltä mitä kummallisempia asioita kyseleviä sosiaalityöntekijöitä. Lohdullista tutkijoiden kannalta on, että mitä vähäisemmiksi resurssit käyvät, sitä enemmän tarvitaan ”tiedostelijoita”, tulevaisuuden ja sinne johdettavan tien kartoittajia.

Jotta ihmisten toimintaa voidaan rikastaa, täytyy ajoittain ottaa etäisyyttä toiminnan välittömään parantamiseen ja keskittyä rauhassa perustiedon tuottamiseen. Lääketiede ei voi jatkaa taistelua ihmisten terveyden puolesta, jos se ei voi hetkeksikään vetäytyä sinänsä tarpeellisesta välittömästä potilastyöstä biologisen ja kemiallisen perustutkimuksen pariin. Ilman perustutkimuksen asettamia rajoja päädytään medikalisaatioon, pitämään ei-lääketieteellisiä ongelmia lääketieteellisinä, tekemään ”tautitehtaassa” (Iris Pasternack) terveistä ”väkisin sairaita” (Iltalehti 23.3.2015). Sama koskee psykologiaa ja sosiaalipsykologiaa ja sosiologiaa. Jotta ne voisivat jatkaa ihmisten elämän ongelmien ratkaisemista ja välttää psykologisoinnilta, ”sosiaalipsykologisoinnilta” ja ”sosiologisoinnilta”, ne tarvitsevat tuekseen tutkimusta, joka nousee jostakin muusta kuin polttavista yhteiskunnallisista ongelmista.

Mistä? Mistä ilmiöistä esimerkiksi psykologia voi tuottaa biologian ja kemian ja fysiikan tuottamaan perustietoon verrattavissa olevaa tietoa?

Vastauksen saamiseksi toimitaan hetki niin kuin olen koko tutkijanurani ajan yrittänyt toimia: ei, kärjistäen, niin kuin ”sosiaalipsykologi, jolla on taipumus lyödä ihmisiin helppoja leimoja” vaan niin kuin ”romaanikirjailija, joka syventyy huolellisesti kohteeseensa vangitakseen jotain ihmissuonnon lukemattomista ulottuvuuksista” (Alain de Botton); niin kuin runoilija, joka haluaa ”kirjot ilman koulukuntia ja etikettejä, kuten elämäkin” (Pablo Neruda). Ei ihme, että olen vain ”teoreettisen sosiaalipsykologian dosentti” ja sitäkin joidenkin mielestä ilmeisesti ”vain teoriassa”: olen yrittänyt tehdä ei niinkään tiedettä (*science*) kuin ”oppia” (*scientia*). (”Mustavalkoista sosiaalipsykologiaa”, Vastapaino 1992.)

Perustutkimuksena psykologian täytyy löytääkseen lainalaisuudet ”sattumien ja loputtoman seksorron maailmassa” (Paul Auster) nojautua johonkin muuhun kuin sosiaaliin ongelmiin. Psykologiset lainalaisuudet löytyvät tällöin, jos jostakin, a) praktisten toimintojen keskinäisistä suhteista ja b) psyykkisestä toiminnasta.

*

Aloitetaan praktisesta toiminnasta. Keskeiselle sijalle psykologisessa tutkimuksessa nousee näin Aleksei Nikolajevits Leontjevin jaottelu *toiminta-teko-operaatio*. Psykologinen ”liike” on suurelta osalta näiden toiminnan perusyksiköiden muuttamista toisikseen. Teosta – töihin kävelemisestä – tulee toimintaa, kun se saa itsenäisen motiivin. Vastaavasti sivujen kääntäminen, joka useimmille on lukemista realisoiva operaatio, muuttuu motiivin omaavaksi toiminnaksi, kun tarvitaan nuotinkääntäjä. Kaiken kaikkiaan, niin kuin asian gradussamme ilmaisimme, uudet ”toimintamuodot ja tarpeet eivät synny ihmisen kokonaistoiminnan kannalta ’sattumalta’: ne eivät tule toimintajärjestelmään ulkoapäin siitä irrallaan kehittyneinä valmiina muotteina, vaan niiden kehittyminen on seurausta yksilön toiminnan sisäisistä muodonmuutoksista, sen suuntautumisesta uusiin kohteisiin ja sen hierarkkisen rakenteen muuttumisesta”.

Toiminta biologisten ja sosiaalisten lainalaisuuksien väliin sijoittuvana liikemuotona tarvitsee jonkin ”alkusysäyksen” yhtä vähän kuin maailmankaikkeus jonkun kummallisen alun. Voi olla, että meidän maailmankaikkeutemme on joskus syntynyt jostakin alkuräjähdyksestä, mutta on

lapsellista – vain lapsi voi pitää kotiaan maailman-kaikkeutena – väittää, että meidän maailmankaikkeutemme on kaikki ja kuvitella ihmisten joskus selittävän kaiken ja käsittävän äärettömän. Liike on materian olomuoto, ja se on myös toiminnan olotila. Palataan pro graduun. ”Tällöin myös sen [toiminnan] ’kehitysvoimat’ ovat itse toiminnallisessa kehityksessä (...). Saman, mitä Séve esittää yksilön kehityksestä, voi katsoa pätevän toiminnan ja motiivien kehityksen yhteydessä. Ei tarvitse edellyttää mitään yksityistarvetta, jotta käsitettäisiin laajeneva uusiutuminen: se on välitön ilmaus yleisistä suhteista yksilöllisen ihmisen ja yhteiskunnallisen ihmisen välillä’ (Lucien Séve). Yksilön kannalta tämä prosessi on loputon ja siinä kehittyvien konkreettisten tarpeiden määrä periaatteessa ääretön.”

Toiminnan perussyitä voidaan toki listata, ja on listattukin, mutta näitä luetteloita tarkasteltaessa on huomioitava, että ne heijastavat kulloisia-kin yhteiskunnallisia välttämättömyyksiä, myös ja osin erityisesti ideologisia sellaisia. Ajan kuvaan kuului 1970-luvulla puhua paitsi käyttäytymisestä ja toiminnasta ja niiden eroista, myös porvarillisesta ja marxilaisesta psykologiasta. Esimerkiksi näin:

Jos biologiset tarpeet ovat ihmisten perustarpeet, on ihmisen perustehtävä niiden tyydyttäminen. ”Tältä kannalta työntekijä, joka juuri ja juuri pystyy säilyttämään ja uusintamaan työvoimansa, saa olla tyytyväinen ja ruveta tarvitsemaan jotakin muuta – esimerkiksi mielekästä työtä tai taloudellista tasa-arvoa – vasta tämän jälkeen. Ensin on tehtävä työtä, jotta voitaisiin syödä, ja vasta sitten saa työelämän ulkopuolella toteuttaa itseään.” Jokainen voi itse päätellä, missä määrin tämä ideologisuus pätee edelleen ja nykyisiin tarveluetteloihin, mutta 1970-luvulla johtopäätös oli kadehdittavan selvä. ”Äärimmäisen nälkäiselle miehelle utopia (...) [on] paikka, jossa on paljon ruokaa. Hänen on tapana ajatella, että jos hänelle vain taataan ruuan saaminen loppuelämän ajaksi, hän on täysin onnellinen, eikä koskaan halua mitään muuta’ (Abraham Maslow). Ei vaadi paljontakaan mielikuvitusta, jotta voisi kuvitella nälkäisen miehen ’utopian’ vastaavan eräiden piirien utopiaa nälkäisestä miehestä.”

Vastaavalla tavalla sattumaa ei ole sekään, että yritettäessä vesittää rauhantutkimusta väkivallan ongelma on perinteisesti psykologisoitu. Tutkittaessa rinnan kollektiivista ja yksilöllistä väkivaltaa, väkivaltaa ja aggressiota, jälkimmäises-

tä tulee helposti ilmiön jonkinlainen luonnollinen perustaso, jolloin väkivallan salaisuuksista tulee viime kädessä psykologisia salaisuuksia. ”Vanhaan hyvään aikaan” tässä ei ollut mitään ihmetelemistä. Muun muassa Séve sanoi aikanaan sen, minkä monet tiesivät: ”taloudellisten ristiriitojen muuttaminen psykologiseksi ongelmaksi on porvarillisen ideologian klassisia hämääntemppuja.” Tällä tavoin puhuttiin neljäkymmentä vuotta sitten. Avoimeksi jääköön kysymys, kuinka aikansa elänyttä tällainen puhe ja siihen liittyvä tutkimus loppujen lopuksi on.

Psykologista perustietoa joka tapauksessa on Leontjevin tapaan todeta, että ”toiminnan kohde on sen motiivi”. Tähän tietoon soveltava tutkimus voi nojautua kokonaan eri tavalla kuin erilaisiin tarveluetteloihin. Jokainen opettaja, terapeutti, valmentaja ja ihmisen toiminnan muuttaja tietää, mikä merkitys motivaatiolla on. Jokainen voi myös päätellä, mikä merkitys on tiedolla, joka ei etukäteen sano, mistä toiminta kumpuaa, vaan ilmoittaa, mistä suunnasta motiivia kulloinkin on haettava, missä asemassa se toiminnan järjestelmässä kulloinkin on ja miten tätä asemaa voidaan muuttaa.

*

Pysytään psykologisessa perustutkimuksessa. Toiseksi ja osin erityisesti psykologiset lainalaisuudet ja tiet toiminnan rikastamiseen löytyvät psyykkisistä toiminnoista. Tätä asiaa yritin valaista 1970-luvun lopussa muistiin kohdistuvala tutkimuksella ”Muisti ja muistaminen. Tutkimus muistitoiminnan psykologisesta rakenteesta” (Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 44/1981).

Keskeisellä sijalla muistitutkimuksessani oli ajatus, jonka mukaan muistaminen (toiminta) on aina mieleenpainamisen (teko) ja mieleentulemisen (operaatio) jonkinasteista hallitsemista. Muistaminen on toimintaa, joka sijaitsee aivoissa yhtä vähän ja samassa mielessä kuin käveleminen jaloissa. Ja jättää muistijälkiä aivoihin siinä kuin kävely kävelyjälkiä jalkoihin. Totta kai jalkojen kunto vaikuttaa siihen, kuinka lujaa niillä pääsee, ja osin jopa siihen, minne niillä pääsee (jonkun jaloille portaiden kapuaminen on liikaa), mutta viime kädessä kaikilla toimivilla jaloilla pääsee minne vaan. Tällöin liikkumisen salaisuus ei ole biologinen. Jalkoja tutkimalla ei voi päätellä, minne ihminen on menossa, eikä aivoja tutkimalla, mitä ihminen kulloinkin muistaa.

Muisti ei ole esine eikä verrattavissa esimerkiksi sellaisiin muistitutkimuksesta tuttuihin verrokkeihin kuin varastoon, liitutauluun, kirjastoon tai muihin sellaisiin. Muisti on aina muistamista, toimintaa, joka tarpeen tullen näyttäytyy osana toiminnan järjestelmää ja tarpeen tullen häviää siitä. Silloin kun ihminen istuu, kävely ei piileskele missään: sitä ei sillä hetkellä ole olemassa. Vastaavasti silloin, kun ihminen ajattelee, muistaminen on korkeintaan teon tai operaation asemassa. Toimintana sitä ei sillä hetkellä ole olemassa.

Muistaminen on aina toimintaa ja toimintana se on myös kehitettävissä. Niin kuin jaloilla voi paitsi kävellä myös juosta, voi aivoilla paitsi antaa asioiden tulla mieleen myös hallita mieleentulemistä. Oleellista tällöin ei ole se, minkälaisissa olosuhteissa muistaminen tapahtuu, vaan se, minkälaisen tekojen kautta muistamista voidaan tuottaa. Tätä kautta päädyin pikkukokeessani varioimaan ympäristöolosuhteiden, muistettavan materiaalin laadun, muistamisperiodin pituuden, materiaalin esitystavan tai muun vastaavan perinteisen muuttujan sijasta tapaa, jolla asiat painetaan mieleen. En tiedä muistitutkimuksen viimeaikaisesta kehitymisestä mitään, mutta tutkimusasetelmani oli aikanaan jotakin uutta. Kokeilin esimerkiksi, eroako sanaparin yhdistäminen osana sanaristikon ratkaisua sen painamisesta mieleen toistamalla. Ja sain tulokseksi, että kertaus ei välttämättä ole opintojen äiti: joskus riittää, että sanapari painetaan mieleen johtamalla kerran sana A vihjesanasta B.

Asioita ei enää opita ulkoa vaan sisältä. Asioiden toiminnallista yhdistämistä ovat käyttäneet hyväkseen mnemonistit aikojen alusta, ja näin voi periaatteessa tehdä kuka tahansa. Perinteisen hauki-on-kala-mieleenpainamisen ongelma on siinä, että se ei anna tilaa muistelemiselle: asia joko muistetaan tai ei muisteta. Sillä selvä. Loppu. Toista on, jos mieleenpainamistilanteessa luodaan jokin polku tai tie sanasta A sanaan B. ”Razvivatsja” on kehittynyt venäjäksi. Asia voidaan opetella joko mahdollisimman monen toiston kautta tai lähtemällä liikkeelle sanasta ”razvivatsja” ja miettimällä, mitä siitä tulee mieleen, mitä se muistuttaa. Rasvavatsa? Tämän jälkeen katsotaan, mitä sana tarkoittaa, ja yhdistetään mieleentullut sana lähtökohtana olleen sanan merkitykseen. Rasvavatsa – kenellepä ei sellainen meidän vähän fyysistä ponnistelua vaativassa yhteiskunnassamme kehittyisi. Yhteyden voi sitten varmistaa keksimällä lisää teitä ärsykesanasta reaktiosanaan. Rasavilli vatsassa? Ras-vi-vat-

sa. Razvivatsja. Siinä on ihmisen kehityksen alku. Vitsi on siinä, että tällaiset tiet auttavat muistelemaan. Mitä razvivatsja tarkoittaa? En tiedä, mutta jotakin tekemistä sillä oli vatsan kanssa. Iso vatsa? Rasvavatsa? Rasvivatsa. Razvivatsja.

Tällä tavalla kuka tahansa voi muistaa kymmeniä, jopa satoja irrallisia sanoja tai asioita. Aivoilla voi, niin kuin kaikki aivotutkijat tietävät, ”kävellä” paljon lujempaa kuin tähän asti on luultu. Aivojen kapasiteetistä on nykyisin keinoin käytettävissä vain mitättömän pieni osa. Siitä päätellen, että kun ihmiset oppivat ulkoa noin seitsemän yksikköä kerralla, on eläimiä, jotka pystyvät 10 000 yksikön muistamiseen (näin monta ruokakätköä muistaa esimerkiksi amerikanhakki-niminen varislintu [Prisma: Eläinten ymmärrys 2/3, TV 1 28.3.2015.]), aivoilla voi tulevaisuudessa jopa ”juosta”. Ja lujaa.

*

Vaikka perustutkimuksena psykologiassa korostetaan psyykkisten toimintojen keskinäisiä yhteyksiä, on syytä muistaa, että myös ”korkeampien psykologisten funktioiden juuria on etsittävä yleisestä, inhimillisestä, historiallisesta kokemuksesta”, niin kuin Alexander Romanovits Lurija asian aikanaan ilmaisi.

Selvästi yhteiskunnallis-historiallisen tilanteen merkitys psykologisten välttämättömyyksiänsä taustana tulee esille siirryttäessä kolmannenlaisiin c) välttämättömyksiin.

Väitän yli kolmekymmentä vuotta sitten, että minän muuttuminen meiksi, minuuden lomittuminen meisyyteen, on yksi psykologinen lainalaisuus. Ja näin väitän edelleen kirjoittaessani tätä maaliskuussa 2015. Väitän näin toipuessani hitaasti mutta epävarmasti masennuksesta, alkoholismista ja jostakin, joka helmi-maaliskuussa 2014 johti kahden viikon oloon Tampereen yliopistollisen sairaalan teho-osastolla ja selviytymiseen vastoin kaikkia odotuksia hengissä, jostakin, jonka lääkäri vajaa vuosi tapahtuman jälkeen lopulta itseäni kovasti hätkähdyttäen totesi olleen ”vakaava itsemurhayritys”. Minulla itselläni ei käynyt kuolema edes mielessä särkylääkepurkin tyhjentäessäni: ”en se ollut minä”, se oli ”hullun” hommaa (Yhteiskuntapolitiikka 5/2000). Ainakaan en taaskaan ollut ”oma itseni” (Yhteiskuntapolitiikka 2/2006). Tai sitten kerrankin olin: ”tylsää tietoa täyteen” pumpattu typerys, ”joka oli selvinnyt elämän realiteeteista kuin onnen kaupalla” (Alice Munro), jolloin kyse olisi ollut korkeintaan kuole-

mantuottamuksesta. Joka tapauksessa mikään ”ei suhteuta asioita niin tehokkaasti kuin pikarupatelu Kuoleman kanssa” (Paul Auster), joten palaataan asiaan.

Mikään ei minän ja meidän suhteessa ole siis muutamassa kymmenessä vuodessa muuttunut? Vai onko?

Perusväite on siis se, että tietyssä kehityksensä vaiheessa minän, subjektin, täytyy päättää, mikä siitä isona tulee. Minä osaa niin valtavan määrän toimintoja, tapoja tuottaa elämänsä tapahtumia, ettei kaiken tekemiseen yksinkertaisesti aika riitä. Minän täytyy valita. Vaikeaksi tämän valinnan tekee se, että minän itsensä kannalta kaikki toiminnat ovat samanarvoisia: jokainen niistä lisää subjektin mahdollisuuksia tuottaa oman elämänsä tapahtumia. Tämä psykologinen samanarvoisuus merkitsee sitä, että minän on valitessaan käännettävä jonkin minän ulkopuolisen ei-psykologisen tekijän puoleen. Tätä kautta sosiaaliset, sosiaalipsykologiset ja sosiologiset, välttämättömyydet nousevat arvoon arvaamattomaan.

On toki toinenkin mahdollisuus valita: antaa sattuman ratkaista. ”Sattuman kauppa on aina aukei” (Kari Hotakainen). Heittäydytään ”kohtalon virran vietäväksi” ja tartutaan siihen, mikä ensimmäiseksi vastaan tulee. Niiden, joille tämä kolikon heittäminen ei käy, on käännettävä sosiaalisten tekijöiden puoleen. Antaa sinän päättää, perinteen ratkaista tai yhteiskunnallisen työllisyyslanteen määrätä, mitä minä rupean tekemään. Minä teen mitä tahansa vuoksesi, kunhan sinä sanot, mitä se mitä on.

Nämä valintaongelman ratkaisevat tekijät muuttuvat historiallisesti.

”Minä ja sinä
ja rakkaus mittaamaton
Nyt vain entisinä
lauluina vihkoissa on”,

jatkaa Hector Mystalgia-lauluaan nostalgisesti. Hector laulaa minusta ja sinusta, mutta jotakin samansuuntaista on sinälle ja rakkaudelle tapahtunut tai ainakin tapahtumassa myös yleisellä tasolla.

”Laulu rakkaudelle
Tosi koville hemmoille, tytöille
Jotka uskaltavat tunnustaa
Kuinka paljon merkitsee
Kun on joku, jota rakastaa”,

lauoi Yö-yhtye vielä vuonna 1988 – vuoden 2014 kiertueen nimessä rakkaus oli jo saanut rinnalleen pelon.

Saman vuoden 1988 ”Toiminnan psykologiasa” (Hanki ja Jää 1988) Shakespearen Sonetti toimi – nyt sen käyttäminen rakkauden havainnollistajana ei tulisi mieleenkään. En tiedä, kuinka monen minän ja sinän rakkaus ”on kuollut elämän virtaan” (Juice Leskinen) ja kuinka moni menee naimisiin ”kunnes avioero meidät erottaa”, mutta sen tiedän, että Google.fi antaa vuonna 2015 hakusanalle rakastelu 57 600 tulosta ja sanalle masturbaatio 334 000 tulosta; siitä päätellen, että sana rakkaus tuottaa 6 510 000 tulosta, se ei ole vielä kuollut, mutta on ahtaalla seksin (40 800 000 tulosta) ja varsinkin pornon (216 000 000 tulosta) kanssa. En tiedä, onko markiisi de Sade sen ajan kohtaisempi kuin Shakespeare tai onko nykyinen internet-sukupolvi myös ”pornosukupolvi”, mutta sen, esimerkiksi, tiedän, että brittikirjailija E.L. Jamesin kirja ”Fifty Shades of Grey”, erilaisia sadistisia leikkejä käsittelevä kirja, on muutamassa vuodessa käännetty viidellekymmenelle kielelle, sitä on myyty yli sata miljoonaa kappaletta, siitä on tehty tämän päivän kohuelokuva ja Time-lehti listasi Jamesin tai oikeammin Erika Leonardin maailman sadan vaikutusvaltaisimman henkilön joukkoon vuonna 2012.

Ja sen tiedän, että ”Mun koti ei oo täällä” -Chisu ei ole yksin laulaessaan

”Oon ystävä mustelmien
Tarpeeksi niistä saa mä en
Siks vaik sun kanssa leikkimään
Ei jäisi hai tai härkäkään
Täs oon taas ilman kypärää

Ja kohta nuolen haavoja
Syviä ja suolaisia
Kun mikään ei tunnu miltään
kipu korvaa ystävää”

Samalla rakkaudesta on tullut leikkiä: ensitreffeillä mennään televisiossa kirkon edustajan ja muiden asiantuntijoiden läsnä ollessa naimisiin ja päätetään muutaman viikon päästä, pysytäänkö naimisissa vai ei. Rakkauden yhteiskunnallinen painoarvo on yksinkertaisesti muuttunut.

Naimisiin on aikaisemminkin menty jonkun muun kuin minän valitseman puolison kanssa. Oli aika ja jossain on edelleen, jolloin perheet tai suvut päättivät, kuka kenetkin saa, keiden on yh-

teisen hyvän kannalta järkevää mennä naimisiin. Ja se toimii. Vuoden 2015 Suomessa ei kuitenkaan enää ole sitä vahvaa perinnettä, johon naimiskaupat nojaavat.

Sillä, että perinne on menettänyt sosiaalista merkitystään, on omat hyvät puolensa.

Perinteen nimissä on tapettu, silvottu ja käännytetty ”vääräperinteisiä” ihmisiä vähintään yhtä paljon ja vähintään yhtä raa’asti kuin uskonnon nimissä on tapettu ja tapetaan edelleen ”vääräuskoisia”, mikäli se esimerkiksi Isis-järjestöstä tai Boko Haramista riippuu. Ja samalla yritetään tappaa ja silpoa yhteiskunnallinen kehitys.

”Vain ikuisessa tyytymättömyydessä on ihmisen eteenpäinmenon salaisuus, ikuisen huomisen tae.

Joka tänään on löytänyt ihanteensa, on Lootin vaimon tavoin jo muuttunut suolapatsaaksi, juuttunut maahan eikä enää liiku. Maailma elää vain kerettiläisistä.”
(Jevgeni Zamjatin)

Perinteellä on kuitenkin aikanaan ollut (ja on osin vieläkin) omat hyvät puolensa. Aikana, jolloin suutarin pojasta pakosta tuli suutari ja äidin tyttärestä äiti (jollei saanut miestä eikä lasta, oli piika tai noita), ei tarvinnut miettiä päätään puhki miettimällä ongelmaa, jota ei miettimällä ratkaista.

Perinteen merkitys on muuttunut ja niin on yhteiskunnallisen työtilanteenkin. Nyt se sanoo, että jos haluat saada tulevaisuudessakin työtä, hakeudu hoitoalalle. Kyse on ”vain” palkkatyöstä, joka ei oikein pidemmän päälle käy elämän tarkoituksesta, mutta menee paremman puutteessa päätetäessä, mihin käyttää aikansa.

Kaiken kaikkiaan kaiken leikin, viihteen ja ruokaohjelmien keskellä ei ole ihme, että Isis ja kaikenlaiset muut ääri liikkeet vetävät kaikkensa toisissaan antamista vaativina toimintojen valintaongelman ratkaisuna puoleensa meidän kehittyneen hyvinvointiyhteiskuntamme yksinäisiä ja irrallisia subjekteja: mittamaton rakkaus on lauluina vihkoissa, mutta ”vihaaminen on 2000-luvulla levinnyt yleiseurooppalaiseksi mielenmaiseksi” (Jarkko Tontti). Valitettavasti. Yhteiskunnassamme, jossa yksinäisyys joidenkin tutkimusten mukaan (näihin viittaa Apu-lehti 11/2015) on suurempi uhka terveydelle kuin ylipaino ja voi jopa tappaa, ollaan edelleen valmiita tekemään mi-

tä tahansa sinän vuoksi, ja jos sinää ei löydy, mitä vain muuten vain. Yhteiskunnassa, jossa aatteeksi kelpaa mikä tahansa –

”Juoskaa, kuolkaa,
vaatteet on mun aatteet
Vaatteet, vaatteet
on mun aatteet”,

lauoi Maukka Perusjätkä vuonna 1980 – on niiden, jotka eivät halua tehdä mitä tahansa, kuolla, vaatteidensa takia, joskus pakko hakea ”todellisia aatteita” muualta. ”Olen valmis kuolemaan isänmaan puolesta mutta en nälkään” (Eduardo Mendoza). Sinun vuoksesi ei enää kuolla, mutta ääri-islamien puolesta kuolevia riittää. Minä syntyy edelleen meistä, yksilö kaksilosta, mutta sen muuttuminen toimivasta minästä, subjektista, toimivaksi meiksi, persoonallisuudeksi, on perinteisillä tavoilla entistä vaikeampaa. Onneksi on tarjolla yhä useampia ”pieniä meisyyksiä” tyyliin ”me masturbaatioon koukussa olevat ortorektikot”.

*

Näin toistaiseksi. Niin karulta kuin se kuulostaa, ihmiskunnan kehitys on vasta alussa. Ja yhtä karulta kuulostaa sekin, kun todetaan, että ihmiskunta näyttää uhkaavasti lapsenkenkiinsä jäävänkin, joko sotien tai luonnon saastumisen vuoksi. Joka tapauksessa yksilö on yhteiskunnallisen kehityksen tässä vaiheessa sosiaalisen tutkimuksen perusyksikkö. Mitä mahtaa tapahtua siinä vaiheessa, kun siirrytään lopullisesti ”Tehtaasta studioon” (Matti Virtanen, Hanki ja Jää 1987), kun yhteiskunta alkaa yksilöiden sijasta toden teolla tarvita kaksiloita, yhteistoiminnan ja keskustelun varaan rakentavia meisyyksiä?

Minä tuskin näen aikaa, jolloin psykologista tutkimusta aletaan yksilön sijasta tehdä kaksilolla ja pannaan koko kokeellinen psykologia uusiksi. Koehenkilö ei tällöin ole koetilanteessa enää yksin vaan pohtii vastausta tutkijan asettamiin kysymyksiin yhdessä toisen ihmisen kanssa. Tämä nostaa kokonaan uudella voimalla keskiöön sosiaalipsykologiset lait ja välttämättömyydet: yhteistoiminnan ja toiminnan ja sitä kautta subjektin ja persoonallisuuden suhteen, ihmisten välisiin suhteisiin liittyvän tietoisuuden erotukseksi ihmisen ja ympäristön väliseen suhteeseen liittyvästä taitoisuudesta, luottamuksen, ihmisen potentiaalin ja niin edelleen.

Mutta tämä kaikki vasta kymmenen, sadan tai tuuhannen vuoden päästä, kun ihmiskunta alkaa, jos alkaa, päästä kehityksen alkuvaiheeseen liit-tyvistä lastentaudeistaan. Oma tuntoni on sama kuin Hermann Hensen ”Arosuden”:

”Ihmistä ei vielä ole olemassa
muuta kuin henkisenä pyrkimyksenä
ja päämääränä,
kaukaisena ja yhtä pelättynä
kuin kaivattunakin
mahdollisuutena.
Pyrkiessämme tätä päämäärää kohti
me emme yhden elämän aikana
koskaan ehdi
muuta kuin vaaksan verran eteenpäin,
ja tämäkin vaaksa vaatii haltioitunutta ponnistelua,
kauhistavaa kestävyyttä niiltä,
jotka meitä tällä tiellä eteenpäin johdattavat
ja joille me huomenna pystytämme muistopatsaita,
kun tänään olemme heidät hirttäneet.”